

Medeniyetlerin Oluşmasında Dinin Rolü ve İslam Medeniyeti

Ali AKDOĞAN*

Abstract

The Role of Religion in the Constitution of Civilisations and the Civilisation of İslam. Each society demands to develop, to increase, and to progress. In this process, some societies come up in a level which they could address to other societies by developing themselves. This also shows the rank of development of the society in question. So the civilisations are constituted according to that rank of development.

There are materialistic and spiritual components which are forming the civilisations. The materialistic ones are geography, science, and technology, whereas the spiritual ones are social, cultural, religious, aesthetic, and artistic, etc. The fact of religion is one of the spiritual components. It has a significant and important position in the constitution of civilisations taking into consideration both its own structure and the structure of societies.

The Islam has a civilisation constructing structure from the point of its principles. Quran, sunnah, and the Islamic thought which the Muslims put forth as connected with them constituted its theoretical structure, while its practice originates from the life of the Muslims throughout the history inspired from the Prophet's own character.

Key Words: Society, Civilisation, Religion, Islam.

Giriş

Tarih boyunca her toplum kendi zamanı, mekânı ve şartlarına göre bir hayat yaşamıştır. Bu süreçte toplumlar maddi ve manevi alanlarda yapılarına göre sosyal hayatı şekillendirmeye ve geliştirmeye çalışmışlardır. Aslında her toplum bir anlamda kendi ihtiyaçlarını karşılama mücadelesi vermiştir. Bir başka ifadeyle zamanlarına göre en iyi şartlarda yaşamaya gayret etmişlerdir. Ancak söz konusu hayat tarzı, o toplumun içerisinde bulunduğu şartlarla da yakından ilgilidir. Öyle ki insanlar buldukları

* Doç. Dr., Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (e-posta: aliakdogan@hotmail.com).

rı, gördükleri ve inandıkları çerçevede bir hayat yaşamaktadırlar. Bu da toplumsal hayatı oluşturmaktadır. İşte bu süreçte toplumlar medeniyet denilen olguyu da gerçekleştirmiş olmaktadır.

Toplumların hayatları maddi ve manevi boyutlarıyla bir bütünlük oluşturmaktadır. Maddi boyut, fiziki alanla; manevi boyut da sosyal, kültürel, dini vb. alanla ilgilidir. Bu iki alan arasında çok yakın bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Zira insanların madde ile olan ilişkilerinde inandıkları, değer verdikleri ve bir ideal olarak gördükleri unsurlar etkisini göstermektedir. Yani insanın madde ile olan ilişkisinde manevi alanın etkisi göz ardı edilememektedir. Aynı şekilde bir birey ya da toplumun içerisinde bulunduğu maddi unsurlar hayatları üzerinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla karşılıklı bir etkileşim kaçınılmaz olmakta ve sosyal hayatın belirlenmesi, şekillenmesi ve yaşanmasında kendilerini göstermektedir.

Tarihi süreçte yaşayan toplumların farklı şekil ve boyutlarda medeniyet özellikleri gösterdikleri görülmektedir. Bu özelliklerden birisi de din olgusu olarak ortaya çıkmaktadır. Din olgusu, bireysel ve toplumsal bir ihtiyaç olarak tarih boyunca daima insanlıkla beraber olmuştur. Daha doğru bir ifadeyle insanlığın ayrılmaz bir gerçekliği olarak hayatın içerisinde bulunmuştur, hatta hâlâ bulunmaktadır. Öyle görülüyor ki insanlık var olduğu sürece bu olgu daima bulunacak gibi gözükmektedir.

İnsanlık tarihine bakıldığında, dinsiz bir toplum görülmemektedir. Çok farklı düşünce ve şekillerde olmakla beraber hemen her toplumun inandığı bir dini bulunmaktadır. Bu gerçeklik insanın inanma ihtiyacının fıtrî olduğunun bir göstergesidir. Zaten toplum, insanlardan oluşmaktadır. Bu anlamda her toplum, maddi ve manevi bir boyuta sahiptir. Din olgusu da toplumun manevi alanla ilgili boyutlarından birisine karşılık gelmektedir.

Bir toplum gerçekliği olan dinin, medeniyetlerin oluşmasında anlamlı ve önemli yeri vardır. Dinin yer almadığı ya da etkilemediği bir medeniyet bulunmamaktadır. Zaten medeniyet, bir toplumun maddi ve manevi alanda tecrübe ettiği ve yaşadığı bir hayattır. Bu hayatta da din sosyal bir gerçeklik olarak daima varlığını göstermiştir. Din olgusu, her şeyden önce bir inanç unsurudur. Bu unsur, insanların zihin ve gönül dünyalarıyla da yakından ilgilidir. İnsanların bireysel ve toplumsal hayatlarında, madde ile olan ilişkilerinde de bu boyut kendisini göstermektedir. Öyle ki insan hayatı yaşarken inandığı, değer verdiği ve önemli gördüğü unsurlar çerçevesinde hareket etmektedir. Dini inanç ve öğretiler de insanın hayatı üzerinde etkili bir anlam dünyasına sahiptir. Bu anlam dünyası, bireyin duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerinde etkisini göstermektedir. İn-

san ise, diğer insanlarla ve evrenle ilişki ve etkileşim halinde bulunmaktadır. Dolayısıyla din duygusu bir şekilde insanların hayatları üzerinde etkili olmaktadır.

İnsanlık tarihinde çok farklı şekil ve boyutlarda medeniyetler kurulmuştur. Bunların sayıları hakkında farklı kanaatler vardır.¹ Ancak söz konusu medeniyetlerin hiçbirisi diğerleriyle aynı yapı ve özelliklerde değildir. Her bir medeniyetin kendine özgü özellikleri bulunmaktadır. Hatta her medeniyette farklı inanç unsurları etkili olmuştur. Ama şu bir gerçekliktir ki, dinle ilişkili olmayan bir medeniyetten söz edilememektedir. Hatta bazı medeniyetlerde din daha anlamlı, önemli ve merkezi bir fonksiyona sahip olmuştur. Sözelimi İslam medeniyetinde İslamî öğretiler temel belirleyici bir rol oynamıştır. Öyle ki İslami değerler, Müslümanların gerek bireysel ve toplumsal hayatlarında ve gerekse evrenle kurdukları ilişkilerde belirleyici ve kurucu bir unsur olmuştur. Zira bilinmektedir ki, din, insanlarda belli bir zihniyet ve bakış açısı oluşturmaktadır. Bu bakış açısı insanların hayatlarında etkili olarak, onların duygu, düşünce ve davranışlarını etkilemektedir. Yani her insan kendi inancı, kültürü ve şartları çerçevesinde bir hayat yaşamaya çalışmaktadır. Zaten medeniyet de bu hayat sürecinde insanların yapıp-ettikleriyle ilişkilidir.

a) Medeniyetlerin Oluşması

Medeniyet kavramının düşünce tarihi boyunca kazandığı anlamların ortak noktası, “şehir hayatının sosyal, siyasal, entelektüel, kurumsal, teknik ve ekonomik alanlarda mümkün kıldığı birikim, düzey ve fırsatları ifade ediyor olmasıdır.”² Her birey ve toplumun genel olarak ideali, yerleşik bir hayata geçmek ve yaşadıkları çağın imkânlarından en üst düzeyde istifade etmek şeklinde görülmektedir. Medeni hayat, şehir hayatı olarak ifade edilmektedir. Zira bir toplumda imkânların en fazla bulunduğu mekânlar şehir hayatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında bu, tarihî olarak da böyledir. Çünkü şehir merkezleri hem toplu yaşama hem de sahip olunan imkânların toplandığı mekânlardır.

Medeniyetlerin merkezleri olarak ifade edilebilecek olan şehir hayatını İbn Haldun, “umran için medenilik, artık arkasında başka bir şeyin

1 Arnold Toynbee, *A Study of History* adlı eserinde dünyada 21 medeniyetten bahsetmekte ve çağdaş dünyada bunların sadece 6 tanesinin mevcut olduğunu belirtmektedir. Bkz.: S. P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması mı?, Medeniyetler Çatışması*, Derleyen: M. Yılmaz, Vadi Yay., 7. Basım, Ankara 2002, s. 25.

2 İlhan Kutluer, “Medeniyet”, *DİA*, XXVIII, 296.

olmadığı nihai nokta³ olarak tanımlamaktadır. Ona göre medenîlik, “en güzel şekilde yemeklerin yapılması, elbiselerin dikilmesi, binaların inşa edilmesi, mefruşat ve kap kacak yapımı gibi konforlu ve rahat bir yaşam için gereken bütün sanatların ve mesleklerin mevcut olması ve insanların bu sanat ve mesleklerin her birinde uzmanlaşıp ustalaşmasıdır. Evet, bu sanat ve meslekler o kadar çoktur ki, bedevî hayatta bunlara ne ihtiyaç duyulur ne de insanların bu alanlarda uzmanlaşması gerekir.”⁴ İbn Haldun’un da ifade ettiği üzere, medeni bir hayat yani şehir hayatı ve onun sağlamış olduğu konfor bedeviliğin en ileri noktasıdır. Zaten bedevi diğer bir ifadeyle kırsal hayat yaşayanların önemli bir kesimi hadari yani şehir hayatına geçme arayışındadır. Bu, insanlığın genel bir seyri olarak düşünülebilir. Zira insanlık tarihinin genel gidişatı hep bedevilikten hadariliğe, kırsaldan şehir hayatına doğru olmuştur.

Bedevi/kırsal hayat ile hadari/şehirli hayat İbn Haldun’a göre umranı oluşturur. Ona göre umran hem köy hem de kent hayatını kapsamaktadır.⁵ Ancak medeni yani şehir hayatı, umranın son noktası olarak ifade edilmektedir. O nedenle medeniyet denildiğinde şehir akla gelmektedir. Zira “medenî (medeniyet) ve medînî, şehre mensup olan, şehirli manasına gelmektedir... Daha sonra medîne kelimesinden temeddün masdarı türetilerek, şehirli veya medenî hayat yaşamak anlamında kullanılmıştır.”⁶ Zaten insanın tabiatı itibariyle medeni yani sosyal bir varlık olduğu kabul edilmektedir. İnsanın tabiatı itibariyle medeniliği, tarihi olarak da görülen sosyal bir olgudur. Çünkü tarih boyunca insanlar, genelde bir arada yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu anlamda tek başına yaşayan insan sayısı oldukça azdır. Bunun sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi, güvenlikle ilgili pek çok nedeni olmakla beraber, yalnız başına yaşamak insanın fitratına aykırı bir durumdur. Bu, insanın kaldıramayacağı ve katlanamayacağı bir gerçekliktir. Zira hayat ancak diğer insanlarla birlikte paylaşıldığında anlamlı ve manidar gözükmektedir. Hatta bu bir zorunluluk olarak da düşünülebilir. Çünkü insan, tek başına hayatın zorlukları karşısında kendi kendine yeterli bir varlık değildir. Ancak diğer insanlarla birlikte olduğunda bu yük hafifletmekte ve hayat kolaylaşmaktadır.

3 İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, Çev.: Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Cilt: II, Ankara 2004, s. 507.

4 İbn-i Haldûn, *a.g.e.*, s. 507.

5 Bkz.: Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yay., İstanbul 1996, s. 86.

6 Kutluer, *a.g.m.*, s. 296.

İnsanlık tarihinde medeniyetler belli bir süreç dahilinde oluşmuşlardır. Başlangıçta küçük bir aile ya da grup zamanla daha büyük bir grup olmuş ve böylece toplulaşmaya doğru gitmiştir. Bu süreçte mekân ve şartlar da medenileşmeyi artırmıştır. İnsanların bir arada yaşama ve şehirli olma istek ve arzuları da bunda etkili olmuştur. Medeniyet, bir toplumun ulaştığı en son merhaleyi ifade ettiğinden, bunun arka planında söz konusu toplumun kültürel dokusu bulunmaktadır. Zira Cemil Meriç'in de ifade ettiği üzere, "Kültürler doğar, gelişir ve ölürler. Medeniyet bu vetirenin son merhalesidir."⁷ Dolayısıyla toplumlar kendi kültürleri çerçevesinde hayatlarını devam ettirirler. Bu süreçte insanlığın ulaştığı diğer medeni unsurları da elde etmeye ve onlardan istifadeye çalışırlar. Bütün bunların sonucu olarak da o toplumun medeni özellikleri oluşmaya başlar. Bu özellikler artık o toplumu aşmakta ve evrensel bir boyut kazanmış olmaktadır.

Medeniyet, "geçmişten veya diğerlerinden hazır bulunan (maddi, manevi) eserlerden ve tasarruflar toplamından ibarettir."⁸ O halde *medeniyetin oluşmasında iki boyut önem taşımaktadır*. Bunlardan *birincisi*, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, toplumun kendine ait sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi vb. özellikleri ve imkânlarıdır. *İkincisi ise*, diğer toplumların ulaştıkları ve elde ettikleri kazanımlardır. O nedenle bir toplum, medeniyet imkânlarından yararlanırken ve bir medeniyet kurarken bu iki boyutu göz önünde bulundurmak durumundadır. Öyle ki bir yandan sahip olduğu potansiyellerin farkında olmalı, diğer yandan da dünya insanlık ailesinin hangi aşamada olduğunu görmek ve onlardan yararlanmak yoluna gitmek durumundadır. Aksi takdirde tek boyutlu ve dar çerçeveli bir alanda hayat sürmek durumunda kalabilir. Bu şartlarda da medeniyet oluşturmak imkânı oldukça sınırlıdır. Zaten böyle toplumların büyük medeniyet kurlmaları ve uzun süre hayatta kalabilmeleri kolay gözükmemektedir. Medeniyetler tarihi de bunun mümkün olmadığını açıkça göstermektedir. Dünyada büyük medeniyetler kuran toplumların söz konusu potansiyelleri iyi işlettikleri ve onları hayata geçirdikleri bir realite olarak ortadadır.⁹

Toplumların sahip oldukları imkanlar da iki açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan *birincisi*, maddi diğeri ise manevidir. Maddi boyut, bir toplumun sahip olduğu maddi unsurların hayata yansıtılması ve insanların hizmetine sunulmasıdır. Bu, maddenin işlenmesi ve onun insana hizmet

7 Meriç, a.g.e., s. 109.

8 Ali Şeriati, *Medeniyet Tarihi I*, Fecr Yay., Ankara 1987, s. 7.

9 Bkz.:Şeriati, a.g.e., I-II.

eder hale dönüştürülmesidir. Maddenin insana hizmeti, önemli ve gerekli bir boyuttur. Zira badiyede/kırsalda madde işlenmemiş ve doğal haliyle kullanılmak durumundadır. Ancak şehirleşme ya da medenileşme sürecinde madde işlenerek daha fonksiyonel ve estetik hale dönüştürülmektedir. Bir başka ifadeyle ona sanatsal ve estetik bir şekil ve boyut kazandırılmaktadır. Bu, medeniyetin de bir göstergesi olarak düşünülebilir. İbn-i Haldûn'un ayırımıyla ifade etmek gerekirse, badiyede taş olduğu gibi kullanılır. Ancak hadari /şehir hayatında ise yontulmuş ve işlenmiş bir şekilde kullanılmaya çalışılmaktadır. Bu örneği diğer maddi unsurlar açısından da düşünebiliriz.¹⁰

Medeniyetin maddi boyutu ile ilgili olarak, bir toplum diğer toplumların ulaştığı maddi aşamayı da göz önünde bulundurmamak durumundadır. Bu, o medeniyet özelliklerini olduğu gibi almak anlamına gelmemekle beraber, bilim, teknik ve fen açısından yararlanmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Zira hiçbir toplum diğer toplumların ulaştığı ya da elde ettiği kazanımlardan istifade etmeksizin onları aşma ve üstün bir medeniyet kurma imkânına kavuşamamaktadır. Çünkü bu çok zor ve meşakkatli bir yoldur. Zaten medeniyet, insanlığın ulaştığı son aşama olarak da düşünülebilir. Bu aşamada az ya da çok diğer toplumların da katkıları bulunmaktadır.

Medeniyetlerin diğer boyutu manevi alandır. Her toplumun kendine özgü sosyal ve kültürel bir boyutu bulunmaktadır. Bu boyut, toplumların yapılarıyla da yakından ilgilidir. Aslında her medeniyet doğal olarak belli bir kültürel alt yapıya dayanmakta ve onun üzerinde yükselmektedir. Medeniyet, bir anlamda, kültürün zirve yapmış aşaması olarak da düşünülebilir. Medeniyetlerin oluşmasının birinci boyutu olarak ifade ettiğimiz maddi boyutun işlenmesi ve hayata geçirilmesinde bu kültürel boyut son derece etkili olmakta ve maddenin şekillenmesinde kendisini göstermektedir. Kabul edilmektedir ki her toplum, kendi sosyal ve kültürel dokusuna göre maddeye şekil vermekte ya da kendi yapısı çerçevesinde maddeden istifade etme yoluna gitmektedir. Bu süreçte madde de şekillenmekte ve başka bir boyut ve görünüm kazanmaktadır. İşte ortaya çıkan bu yapı, söz konusu toplumun, sosyal ve kültürel yapısının bir yansıması olmaktadır.

Bir toplumun sosyal ve kültürel yapısı maddi alan üzerinde etkili olarak medeniyet unsurlarının oluşmasını sağlamaktadır. Ancak bu süreçte "Diğer toplumların sosyal ve kültürel yapılarından hiç etkilenmemekte midir?" diye düşünüldüğünde, bunun imkansız olduğu yani bir şekilde

10 Bkz.: İbn-i Haldûn, *a.g.e.*, II, s. 557-558.

etkileşimin olduğu söylenebilir. Çünkü insan, etkileyen ve etkilenen bir varlıktır. Bu etki, zaman, mekân ve şartlara göre farklılaşsa da bir şekilde hayata yansımaktadır. Dolayısıyla bir toplumun medeniyet unsurlarında diğer toplumlara ait bazı sosyal ve kültürel figürler kendini gösterebilir. Bu bütünüyle olmayabilir. Ancak kısmen ya da farklı bir boyutta, oluşmakta olan medeniyet üzerinde yansımasını bulmaktadır. Bütün bunlar, her ne kadar, farklı sosyal ve kültürel dokularda olsalar da, insan olmanın ve ortak özellikleri taşımanın bir sonucudur. Medeniyetlerin oluşması ve gelişmesi de belki bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Aksi takdirde hiçbir toplum yeni ve farklı bir yapı ortaya koyamaz ve gelişemez. O nedenle gelişmenin, ilerlemenin ve yeni bir medeniyet kurmanın yolu da bu süreçten geçmektedir.

Medeniyet, insanların hayatlarını şekillendirme ve düzenlemeleriyle yakından ilgilidir. Her toplum kendi coğrafi, sosyal, kültürel, ahlaki ve ekonomik şartları çerçevesinde bir hayat yaşamaktadır. İşte bu süreçte insanlar, içerisinde buldukları zaman, mekân ve şartlara göre sosyal bir düzen oluştururlar. Toplumların sosyal bir düzen oluşturabilmeleri için de şartların uygun olması gerekir. Medeniyet bir bütün olduğundan, toplumun sosyal yapısında herhangi bir sorun ya da kaos vukû bulduğunda gelişemez. O nedenle sosyal yapının medeniyetin oluşmasına ve gelişmesine uygun bir alt yapıya sahip olması gerekmektedir. Bir toplumda kaos ve güvensizlik ortadan kalktığına, söz konusu toplumun sosyal, kültürel, ekonomik ve ahlaki dinamikleri canlanarak gelişme gösterir. Böylelikle, toplum kendi şartlarında mekân tutmaya ve yeni yeni gelişmeler sergileme sürecine girer. Zaten medenileşme bir süreçtir. Bu anlamda bir toplumun medeni özellikler göstermesi ve dünyada medeniyet kurucu bir toplum düzeyine yükselmesi belli bir zaman diliminde gerçekleşmektedir.¹¹

Medeniyet, birey ve toplumların yerleşik hayata geçmeleri ve orada kendilerine bir mekân tutmalarıyla gelişir. Öyle ki insan, “ancak toprağı işlemek ve önceden tayin edilemeyen istikbal için tedbirler almak üzere bir yere yerleştiği vakit, medenî olmak için zaman ve sebep bulur. Emin bir su ve yiyecek kaynağının verdiği küçük güvenlik çerçevesi içinde kulübesini, mâbedini ve mektebini yapar; üretime yarayacak âletleri icad eder, köpeği, atı ..., nihayet kendisini ehlileştirir. Bu düzen içinde intizam-

11 Will Durant, *Medeniyetin Temelleri*, Çev.: Nejat Muallimoğlu, Birleşik Yay., İstanbul 1996, s. 13-14.

lı çalışmasını öğrenir, daha uzun yaşamaya başlar ve ırkının zihnî ve ahlakî mirasını kendinden sonra gelenlere daha iyi iletir.”¹²

Medeniyetlerin oluşmasında yukarıda ifade edilen coğrafi, sosyal, kültürel, ekonomik, ahlaki vb. şartların büyük önemi vardır. Aslında sosyal hayat, insan yaşamına uygun olan alanlarda başlayarak gelişir ve kökleşir. Bu gerçekliği İbn-i Haldûn da ifade etmektedir. Ona göre bedevi hayat, şehir hayatının başlangıcını oluşturmakta ve insanlar kırsaldan ve çevre alanlardan gelerek belli bir yeri mekan tutmakta ve oraya yerleşmeye başlamaktadırlar. Bu süreçte medeniyet özellikleri de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Aslında insan önce temel ihtiyaçlarını giderecek bir mekan aramakta, ondan sonra kültürel ve estetik alanlara yönelmektedir. Temel ihtiyaçlar da su, ekmek, ev, güvenlik ve buna benzer unsurlardır. Ancak bunlar temin edildikten sonra diğer boyutlar yani şehre ait sanatsal ve estetik değeri olanlar hayata girmektedir.¹³

Voltaire, “İnsanların barbarlıktan medeniyete nasıl geçtiklerini bilmek istiyorum”¹⁴ derken aslında İbn-i Haldûn’un insanlığın hayat sürecini ifade etmeye çalıştığı bedevilikten hadariliğe geçişi anlamak istediği ya da insanlığın barbarlıktan medeniliğe doğru bir çizgi takip ettiğini söylemek istediği düşünülebilir. Bu anlamda pek çok sosyal bilimci, insanlığın hayat sürecini ilkel şartlardan daha gelişmiş şartlara doğru bir gelişme olarak ortaya koymaktadır.¹⁵ Aslında insanlığın yaşadığı ya da geçirdiği bu süreç, doğal bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Zira insan, her gün yeni ve farklı bir hayatla karşılaşmakta ve hayatını o şartlara göre düzenlemek durumunda kalmaktadır. Dolayısıyla yeni hayat şartları ve imkânları eskisi ile aynı olmamaktadır. Bu süreçte insan, yeni şartlara uygun bir davranış ortaya koymak durumundadır. Bu da yeni alet ve edevat yapması ve yeni bir tarz belirlemesi olarak düşünülebilir. Bütün bunlar da insanlığın hem hayatına girmekte hem de tarih sayfasına gelişme ve ilerleme olarak kaydedilmektedir.

Medeniyetlerin oluşması, gelişmesi, zirve yapması, zayıflaması ve çöküşe doğru gitme süreci insan ömrüne benzetilebilir. İnsanlar da doğar, büyür, belli bir hayat sürerler ve sonunda ölürlere. Onların yerine çocukları doğar ve bu silsile böyle devam eder. Aslında medeniyetler kültürlerin

12 Durant, *a.g.e.*, s.15.

13 Bkz.: İbn-i Haldûn, *Mukaddime I*, s. 161-162.

14 Durant, *a.g.e.*, s. 1.

15 Bkz.: Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Bilgi Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul 1989.

son merhalesidir. Kùltürler ise, “doğar, gelişir ve ölürler. Kùltür, binlerce yıl yaşayabilir. Medeniyetin ömrü altı yüz yılı aşmaz.... Çöküř, her medeniyetin önüne geçilmez alını yazısı.”¹⁶ Ancak medeniyetler yıkılsalar da söz konusu medeniyeti oluşturan kùltür öğeleri bir şekilde varlığını devam ettirir. Bu kùltür öğeleri üzerinden yeni bir anlayış ve düşünce ile yine medeniyet oluşturulabilir. Bu yeni medeniyet öncekiyle aynı özelliklerde olmasa bile, ona paralel duygu, düşünce ve değerleri yapısında barındırabilir. Hatta yeni medeniyetin değerler sistemi ile önceki medeniyetin değerler sistemi aynı temele dayanabilir. Bu, kùltürün devamlılığı ve dinamikliği olarak da düşünülebilir.¹⁷

b) Medeniyet ve Din

Bir toplumun medeniyet oluşturabilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekir. Bu özellikler aynı zamanda toplumu bir araya getiren ve onu güçlü kılan özelliklerdir. Zaten güçlü olmayan toplumlar bir medeniyet de kuramazlar. Tarih boyunca medeniyet kuran toplumlar her yönüyle güçlü olan toplumlardır. Güçlü olmak ise, her alanda belli bir güce sahip olmak anlamına gelmektedir. Belki tarih boyunca medeniyet oluşturan toplumların bazı yönleri daha ön plana çıkmış olabilir. Ancak bütünlüğünde bakıldığında diğer alanların da önemli ölçüde belli bir güce sahip olduğu görölmektedir. Zira “büyüyen medeniyet bir bütündür, kaynaşmış bir bütün: kalabalık, yaratıcı azınlığa gönülden bağlıdır, onu istererek takip eder.”¹⁸

Toplumları bir araya getiren ve bireyleri arasında kardeşlik, samimiyet ve dostluk oluşturan unsurlar maddi olmaktan çok manevi unsurlardır. Medeniyetlerin oluşmasında da bu unsurlar etkili ve belirleyici bir rol oynamaktadır. Bunlar dil, din, örf, adet, gelenek ve görenekler vb. olarak belirtilebilir. Aslında bunlar, aynı zamanda İbn-i Haldûn’un da belirttiği üzere, asabiyeti oluşturan unsurlardır.¹⁹ Toplum bireylerinin aynı değerler çerçevesinde düşünmeleri ve davranmaları E. Durkheim’in ifade ettiği üzere, kolektif şuuru oluşturur.²⁰ Kolektif şuurun güçlü olduğu toplumsal yapılarda hayata tutunma ve gelişme daha hızlı ve kolay olmaktadır. Bir

16 Meriç, *Umrandan Uygurlığa*, s. 109-110.

17 Bkz.: Meriç, *a.g.e.*, s. 108-115.

18 Meriç, *a.g.e.*, s. 112.

19 Bkz.: İbn-i Haldûn, *Mukaddime I*, s. 221-230.

20 Bkz.: Aron, *a.g.e.*, s. 227.

toplumun gelişmesi ve belli bir hayat standardına ulaşabilmesi açısından da kendi içerisinde ortak paydaların güçlü olması gerekmektedir. Toplum açısından da manevi değerler en önemli ortak paydalar olarak ortaya çıkmaktadır.²¹

Sosyal, kültürel ve dini değerleri güçlü olan toplumlar, her ne kadar maddi unsurlar açısından zayıf olsalar da, dinamik bir sosyal yapıya sahiptirler. Zira onları bir arada tutan söz konusu değerlerdir. Bu değerler, toplum bireylerine varlığı ve yokluğu paylaşma duygusu vermektedir. Bu duygunun paylaşıldığı sosyal ortamlarda ise kendiliğinden bir dinamizm ortaya çıkmaktadır. Bir toplumun medeniyet kurabilmesi açısından da birbirine kenetlenmiş bireylere sahip olması gerekmektedir. Bireyleri ise birbirine bağlayan en önemli unsurların başında manevi değerler gelmektedir. Bireyler açısından manevi değerler, belli bir zihniyet kazandırmakta ve dünya görüşünün oluşmasına imkân sağlamaktadır.²²

Sosyal, kültürel, ahlaki ve dini değerler, bireylerin zihin ve gönül dünyaları üzerinde etkili olarak, onların duygu, düşünce, tavır ve davranışlarının şekil ve yönünü belirlemektedir. Bir toplumda da bireylerin aynı duygu ve heyecanı hissetmeleri sosyal yapının dengeli ve uyumlu olmasını sağlar. Böyle bir toplum ise, potansiyellerini birey ve toplumun geleceğine yönelik plan ve projeler üzerine harcama eğilimine girer. Bu duygu ve düşünce mevcut imkânların daha ileriye götürülmesi arayışını verir. İşte bu arayış, söz konusu toplumsal dinamikleri harekete geçirerek yeni gelişme ve ilerlemelere kapı aralar. Bunun sağlanabilmesi açısından toplumsal dinamikleri hayata ve harekete geçirecek güçlü argümanlara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu argümanlar yukarıda sözü edilen manevi sosyal dinamikler olarak düşünülebilir. Zira unutulmamalıdır ki maddi unsurları değiştiren ve geliştiren, insanların zihnî ve kültürel dünyalarıdır. Yani insan, önce neyi, nasıl ve ne biçimde yapacağı üzerinde düşünür, ondan sonra harekete geçer. Bu süreçte sosyal ve kültürel boyut, maddi öğelerden önce gelmektedir. Bu anlamda medeniyetle manevi unsurlar arasında da yakın bir ilişkinin olduğu açıkça görülmektedir. Öyle ki hiçbir medeniyet, manevi alandan yoksun bir zihniyetle inşa edilemez.

Medeniyetlerin yapıları, maddi ve manevi boyutları farklı farklı olabilir. Ancak her medeniyetin dayandığı temel bir dünya görüşü bulunmaktadır. Bu dünya görüşü söz konusu medeniyetin zihnî arka planı ola-

21 Meriç, *a.g.e.*, s. 112.

22 Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev.: Zeynep Aruoba, Hil Yay., İstanbul 1985, s.77.

rak da düşünülebilir. İşte bu noktada her medeniyet manevi değerlerle bir şekilde etkileşim halinde meydana gelmiştir, denilebilir. Sözü edilen manevi alan, medeniyeti oluşturan toplumların yapılarıyla doğrudan ilişkilidir. Her ne kadar medeniyet, toplumu aşan bir boyuta sahip olsa da, en genel anlamda her medeniyet belli bir paradigma üzerine oturmakta ve o paradigmanın yapısına uygun bir görünüm sunmaktadır. Medeniyeti oluşturan paradigmanın yapısında da zaten manevi bir değer bulunmaktadır.²³

Manevi değerler denildiğinde de sosyal, kültürel, ahlaki, dini vb. değerler akla gelmektedir. İşte bu noktada dini değerlerin olmadığı bir toplum ve medeniyetten söz edilememektedir.²⁴ Bu anlamda her medeniyetin yapısında az veya çok, doğrudan veya dolaylı bir şekilde dini ve ahlaki değerlerin yeri ve katkısı vardır. Bu, *maddeci, uhrevî ya da telif edici medeniyetler* olarak tanımlanan²⁵ tüm medeniyetlerde görülmektedir. Aslında her birey ve toplumun dünyasında din, bireysel ve toplumsal bir gerçeklik olarak bulunmaktadır. Medeniyetleri de insan ve insanlar kurduklarına göre, dinle ilişkili olmayan bir medeniyetten söz edebilmek sanıldığı kadar kolay gözükmemektedir. Bu noktada bazı medeniyetlerde din olgusu daha zayıf ve farklı bir şekil ve boyutta varlığını hissettirebilir. Bazılarında din olgusu daha etkili olabilir. Ama ortaya çıkan sosyal gerçeklik, dinle ilişkisiz bir medeniyetten söz edebilmenin kolay olmadığıdır. Bu anlamda din, bir birey ve toplum gerçekliği olarak ortaya çıkmaktadır.

Toplumların gelişme ve ilerlemelerinde din duygusu anlamlı ve önemli bir yere sahiptir. Zira din duygusu, toplum bireyleri arasında ortak değerlerin oluşmasına ve güçlenmesine imkân sağlar. Böylece toplumda bireyler arasında aynı değerlere bağlı olma ve aynı duygu ve düşünceleri paylaşma bilinci gelişir. Bu duygu ve inanç birlikteliği de toplumları güçlendirir. Zira üstün ve galip gelmek de, ancak asabiyetle ve görüşlerin ortak bir noktada toplanmasıyla sağlanabilir.²⁶ Bunun için de insanların aynı dini ve ahlaki değerlere inanmaları gerekmektedir. Bu sağlanabildiğinde toplum bireyleri, içeride bir bütünlük oluşturmakta ve böylece dinamik bir toplumsal yapı ortaya çıkmaktadır. İbn-i Haldûn bu gerçekliği şöyle açıklamaktadır: “Eğer kalpler batıl olan şeylere ve dünyalık menfaatlere

23 Durant, *a.g.e.*, s. 79-176.

24 Durant, *a.g.e.*, s. 117-144.

25 Ali Murad Daryal, *Psiko-Sosyal Açıdan Medeniyetler ve Mesajları*, Seyran Yay., İstanbul- 1997, s. 139-174.

26 İbn-i Haldûn, *Mukaddime I*, s. 221.

yönelirse rekabet başlar ve anlaşmazlıklar çoğalır. Ancak hakka yönelir, batıl olan şeyleri ve dünyalık menfaatleri reddeder ve sadece Allah'ın rızasını hedeflerse, (hak üzerinde) birleşirler, rekabet ortadan kalkar, anlaşmazlıklar azalır ve yardımlaşma ve dayanışmanın en güzeli sergilenir. Böylece, ... hakimiyet genişler ve devlet büyük bir güce ulaşır."²⁷

Din duygusu birey ve toplumlar açısından önemli bir birleştirici unsurdur. Toplum bireylerini bir araya getiren dil, kültür, vb. faktörler gibi dini inanç öğretileri de insanlar arasında yakınlaştırıcı ve kaynaştırıcı bir rol oynamaktadır. Bu duygu, insanların aynı idealler doğrultusunda hareket etmelerini sağlamaktadır. Bir toplumda bireylerin aynı doğrultuda hareket etmeleri, medeniyet yolunda önemli bir adımdır. Bu anlamda toplum bireylerinin gelişme, ilerleme ve bir medeniyet kurma ideali taşımaları önem arz etmektedir. Ancak medeni hayatın özellikleri nasıldır ve ne şekilde olmalıdır, diye düşünüldüğünde, her şeyden önce insan fıtratına uygun bir hayat olması gerektiği söylenebilir. Aslında medeni hayat, insanın kendisiyle, diğer insanlarla, evrenle ve Yaratıcısıyla uyumlu bir hayatı da akla getirmektedir. Eğer medeniyet, maddi ve manevi boyutlarıyla hayatı en ideal anlamda yaşama olarak ifade edilirse, evrensel dinler bu yapıya uygun bir öğreti boyutuna sahiptir.

Medeniyet, sahip olunan maddi ve manevi eserler ve tasarruflar toplumu olarak ifade edildiğine göre,²⁸ bunun sağlanmasında dini inanç unsurları ayrı ve farklı bir yere sahiptir. Zira bilinmektedir ki her toplumda inanılan ve kabul edilen bir ya da birden fazla dini inanç bulunmaktadır. Zaten dini inançtan yoksun bir kültürel doku, zayıf ve yüzeysel olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla dini inanç öğretileri bir toplumu güçlendirmekte ve geleceğe yönelik dinamik bir yapı oluşturmaktadır. Bu duygu ve düşünceler de toplumların güçlenmelerine ve bir medeniyet kurmalarına hizmet etmektedir. Bu anlamda güçlü dini duygulara sahip olan toplumlar, hem uzun süre hayatta kalabilmekte hem de bir medeniyet kurma mücadelesi vermektedirler. Böyle toplumlar bir medeniyet kuramaları da, en azından tarih sahnesinde yerlerini almakta ve kendilerinden söz ettirebilmektedirler.²⁹ Çünkü bir toplum ne kadar güçlü sosyal, kültürel, dini, ekonomik vb. unsurlara sahip olursa, dünya tarihinde o derece kalıcı ve etkili bir yere sahip olur. Bu da medeniyet bağlamında tarihe geç-

27 İbn-i Haldûn, *a.g.e.*, I, s. 221.

28 Bkz.; Kutluer, "Medeniyet", *DİA*, XXVIII, s.296; Şeriatî, *Medeniyet Tarihi I*, s. 7.

29 İbn-i Haldûn, *a.g.e.*, I, s. 222-223.

mektedir. Bu konuda Peter L. Berger'in tespiti anlamlı ve önemli bir gerçeklik olarak değerlendirilebilir. Ona göre, "Aşkın (müteal) bir bağlanma noktasına sahip olmadan yaşamaya çalışan bir kültür, son derece yüzeyseldir. Tecrübî varlık alanının ötesine yönelik bir anlam arayışı, insanlığın hep var olan bir özelliği olmuştur. Bu iddia yalnız teolojik değil, antropolojiktir. Aydınlanma düşünürlerinin ve mirasçılarının umduğu gibi sıçrama ile insanın yeni bir türe ve kültüre ulaşması olmadıkça -ki şimdiye kadar böyle bir durum olmamıştır, gelecekte de olması mümkün görünmemektedir- din ihtiyacını ortadan kaldırmak imkânsızdır. Aşkınlıktan yoksun bir insan varlığının gücü, kuvveti ve anlamı yoktur."³⁰

Medeniyet aynı zamanda bir toplumun gücünü ifade etmektedir. Toplumların güçleri de maddi ve manevi boyutlarıyla bir bütünlük oluşturmaktadır. Bir toplumun sadece maddi alanda güçlü olması, söz konusu toplumun manevi alanının eksik olduğu anlamına gelir. Aynı şekilde manevi alanın güçlü olup, maddi alanın zayıf olması da benzer sonuçlar doğurmaktadır. O nedenle madde ve mana dengesine dayalı bir medeniyet ortaya konulmasına ihtiyaç vardır. Zaten bir medeniyetin gücü ve ihtişamı, madde ve mana boyutuyla paralellik arz etmektedir. Bu iki alan bir madalyonun iki yüzü gibi bir bütünlük meydana getirmektedir. Dolayısıyla her iki alanın da bilgi ve donanım bakımından medeni özellikler gösteren bir düzeyde olması gerekmektedir. Ancak böylelikle dünya toplumları arasında hak ettiği yeri alabilir. İşte tam bu noktada dini değerler toplumun manevi alanıyla ilgili bir boyut taşımaktadır. Dini alan toplumun manevi alanının bütününe oluşturmamakla beraber, o alanda önemli ve anlamlı bir fonksiyon görmektedir. Bu anlamda dinin hem diğer sosyal ve kültürel alanlarla hem de maddi unsurlarla yakın ilişkisinden söz edilebilir. Bu ilişki dinlerin ve toplumların yapılarına göre değişmekle beraber, varlığını daima sürdürmüştür.

Ahlaki ve dini değerler, birey ve toplumların sosyal ve kültürel hayatlarında varlığını hissettirerek sosyal yapının ahlaki ve dini değerler çerçevesinde işlemlerini sağlarlar. Birey ve toplum hayatı açısından düzen ve uyum önemli bir ihtiyaçtır. Bunun sağlanmasında da dini değerler önemli fonksiyon üstlenirler. Bu anlamda dini değerlerden yoksun bir toplum, huzursuzluk ve sorunlar yaşarken, bu değerlere sahip bir toplum, huzur

30 Peter L. Berger, "Sekülerleşmenin Gerilemesi", çev., Ali Köse, *Liberal Düşünce*, Bahar 1999/14, c. 4, s. 89-90'dan nakleden: Yümnü Sezen, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, Birleşik Yay., İstanbul 2000, s. 329.

ve güven içerisinde varlığını sürdürür. Huzur ve güvenin olduğu sosyal ortamlarda da gelişme ve ilerlemeden söz edilebilir. Aksi takdirde güvensizlik ve huzursuzluk, birey ve toplumları tehdit eden en önemli sorunlardandır. Medeniyetlerin gelişme ve ilerlemeleri, hatta oluşabilmeleri açısından da toplumsal dinamiklerin ve sosyal ortamın ideal bir anlam taşıması gerekmektedir. İşte bu noktada din, medeniyet kurucu öğelerden birisi olarak düşünülebilir.³¹

c) Bir Medeniyet Dini Olarak İslam

Bir toplumu oluşturan pek çok unsur bulunmaktadır. Din de bunlardan birisidir. Tarih boyunca dinsiz insana rastlanmıştır; ancak dinsiz topluma rastlanmamıştır. O nedenle din, toplumların temel unsurlarından birisi olarak tarih boyunca varlığını sürdürmüştür. Medeniyet kuran toplumlara bakıldığında da, farklı şekillerde olmakla beraber, dinle yakın ilişkilerin olduğu görülmektedir.

Medeniyet-din ilişkisi bağlamında bakıldığında, İslam dininin bir medeniyet oluşturma ideali verdiği açıkça görülmektedir. Zaten tarih boyunca İslamı kabul eden ve o çerçevede bir hayat yaşamaya çalışan toplumlar kendilerine göre bir medeniyet kurmuşlardır. Ancak dinlerin yapılarına göre toplumu etkileme boyutları farklılıklar göstermektedir. Bu anlamda İslam dini, hayatı kuşatıcı bir anlam ve boyut taşımaktadır. Dolayısıyla onun birey ve toplum üzerindeki etkisi daha kapsamlı olmaktadır.³²

Hayatın bütün yönlerine dair öğretileri olan bir din, medeniyet oluşturma yolunda da önemli bir dinamizm vermektedir. Zaten medeniyet, bir toplumun maddi ve manevi boyutlarıyla ortaya koyduklarının bir sonucudur. Bir başka ifadeyle medeniyet, bir toplumun ulaştığı maddi ve manevi kıymetlerin toplamından oluşmaktadır. O nedenle İslam dini, birey ve toplumu maddi ve manevi değerler açısından üstün bir noktaya çıkarmayı bir gaye olarak öngörmektedir. Öyle ki İslam dininin ortaya koyduğu öğretiler bütünü, birey ve topluma hayatın anlamını ve değerini kavratmakta ve buna ulaşmanın yollarını göstermektedir. Bunun için de İslam dini birey ve topluma, teorik ve pratik açıdan bir öğretiler bütünü sunmaktadır. Bu öğretiler her şeyden önce teorik olarak zaman ve mekan üstü bir hitapla tüm çağları içine alan bir boyutla ortaya konulmuştur. Bunun ortaya konulduğu temel ve değişmez kaynak da onun kutsal kita-

31 Bkz.:Durant, *Medeniyetin Temelleri*, s. 79-144.

32 Geniş bilgi için bkz.: Cahid Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, MÜİFV Yay., İstanbul 2005; İ. Sarıçam, S. Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, TDV Yay., Ankara 2006.

bı olan Kur'an'ı Kerim'dir. Bununla beraber ikinci ve temel bir kaynak da Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleridir Bu iki temel değer, Müslümanlar açısından hayatın anlamı, değeri ve inşası açısından vazgeçilmez unsurlardır.

İslam dini denildiğinde öncelikle Kur'an-ı Kerim akla gelmektedir. Kur'an-ı Kerim, birey ve toplumun hayatını inşa etme anlamında temel ilkelerden oluşmaktadır. Bu ilkeler, zaman, mekan ve şartları hem kapsayan hem de aşan bir anlam vermektedir. Zaten O'nun üstünlüğü ve aşkınlığı da buradan kaynaklanmaktadır. Zira o, bir insan sözü değildir.³³ Bilakis insana hitap eden ve ona yol gösteren bir boyuta sahiptir.³⁴ Okunduğunda ve anlamaya çalışıldığında bu açıkça görülmektedir. Bu anlamda Kur'an'ı Kerim'e bakıldığında ilk ayetinden son ayetine kadar, insan ve toplum hayatına dair bir anlam ve içerik taşımaktadır. Aslında Kur'an, bir yaşama biçimi tavsiye etmektedir. Bunu gerçekleştirmeyi de birey ve toplumlara bırakmaktadır. Bu yaşama biçimi tek düze bir hayat da değildir. Öyle ki her insan ve toplumun zaman, mekan ve şartları farklı farklı özellikler göstermektedir. Kur'an'ı Kerim bu anlamda bir zenginlik sunmaktadır. Bu zenginlik hayatı kapsaması olarak düşünülebilir. Ancak O'nun söylediği ve istediği temel değer, Allah'ın varlığı ve birliğine inanarak, Resulüne tabi olmak noktasında düğümlemektedir.³⁵ Bununla beraber, birey ve toplumların hangi paradigmalara göre yaşayacakları da en genel anlamda ortaya konulmuştur. Zira Kur'an-ı Kerim incelendiğinde ortaya konulan değerler, hayatın gerçekleriyle de örtüşen ve insanlara yol gösteren anlamlar taşımaktadır. Zaten o, kendisini bir hidayet, rehber ve yol gösterici kitap olarak sunmaktadır.³⁶

İslam dininin ikinci temel kaynağı, Hz. Peygamber'dir. Bu anlamda Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri ve takrirleri Müslümanlar açısından büyük önem taşımaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim, İslam dininin teorik yapısını oluştururken, Hz. Peygamber ise onun bizzat uygulamasını yani bu dinin nasıl hayata geçirileceğini sözleriyle, uygulamalarıyla (fiilleri) ve uygun gördükleriyle (takrirleriyle) ortaya koymuştur. Medeniyet oluşturma anlamında düşünüldüğünde Hz. Peygamber dönemi, hem Müslümanlar hem de dünya insanlık ailesi açısından medeniyetin zirve yaptığı bir dönem olarak ifade edilebilir. Bu dönem, Müslümanlar açısından her zaman model bir çağ ola-

33 Alâk 96 / 3-5; Yûnus 10 / 94, 108; Zümer 39 /23.

34 Yûnus 10 / 108.

35 Bakara 2 /285; Nisâ 4 / 136; Hadîd 57/ 28.

36 Bakara 2 / 2.

rak örnek alınmaktadır. Zaten örnek alınması bizzat Kur'an-ı Kerim tarafından tavsiye edilmektedir. Bu gerçeklik, Kur'an'da, "Andolsun Allah'ın elçisinde sizin için Allah'ı ve ahireti arzu eden ve Allah'ı çok anan kimseler için (uyulacak) en güzel bir örnek vardır"³⁷ şeklinde dile getiriliyor.

Hız. Peygamber dönemi başta olmak üzere, Müslümanlar, tarih boyunca yaşadıkları dönemlerde kendi inançları, kültürleri ve şartları çerçevesinde bir hayat yaşamışlar ve medeniyet kurmuşlardır. Tarih boyunca Müslümanlar farklı zamanlarda, farklı bölgelerde medeniyet kurmalarına rağmen oluşturdukları medeniyetlerin temel özellikleri benzerlikler göstermektedir. Zira bu medeniyetlerin temel referansları aynı kaynaklara dayanmaktadır. Dolayısıyla buna en genel anlamda İslam medeniyeti adı verilmektedir. Her ne kadar farklı zaman, mekân ve şartlarda yaşanmış olsa da temel değerler ve paradigmlar açısından aynı inancın farklı yansımaları olarak hayata geçmiştir.

İslam medeniyetini diğer medeniyetlerden ayıran bazı temel özellikler bulunmaktadır. Her şeyden önce İslam medeniyeti ilhamını vahiyden almaktadır. Bu medeniyetin temel eksenini vahiy belirlemektedir. Zaten İslam medeniyetini diğer medeniyetlerden ayıran en belirgin özellik de bu olsa gerektir. Her medeniyette dini unsurlar olmakla beraber, İslam medeniyetinde dini unsurların yeri, anlamı ve önemi diğerlerinden daha fazladır. İslam medeniyetini diğer medeniyetlerden ayıran ve farklı kılan da bu boyuttur. Zira, Andre Miquel'in de belirttiği üzere, "ilhamını dinden alarak şekillenen bir toplumda şüphesiz dinin tesiri, daha derin ve bu sosyal hayatta daha net ve kararlı görülmektedir."³⁸ Bu gerçeklik İslam medeniyetinde açıkça görülmektedir. Zira Müslümanların tarih boyunca ortaya koydukları hemen her alanda dinin etkisi kendisini göstermektedir. Öyle ki eğitimden kültüre, sanattan sosyal hayata, mimariden tekniğe her alanda dini değerlere ait bir düşünce varlığını hissettirmektedir.³⁹

İslam dini teorik öğretisi boyutuyla hayata anlamlı, önemli ve faydalı tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu tavsiyeler hayatın tüm alanlarına yansyarak dini bir görünüm sunmaktadır. Ancak İslam dininin tavsiyeleri, insan, evren ve Yaratıcı arasında dengeye dayalı bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla bu yansıma hayatı geliştirme, zenginleştirme ve olgunlaştırmaya

37 Ahzâb 33 / 21.

38 Andre Miquel, *İslam ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, I. Cilt, Çev., A. Fidan-H. Mentş, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara, ts., s. 18.

39 Bkz.: Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, Cilt: I-II- III, İz Yay., İstanbul 1993; W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Çeviri ve ilaveler: M. Fuad Köprülü, DİB. Yay., 6. Basım, Ankara 1984.

yöneliktir. Bir başka ifadeyle insan, evren ve Yaratıcı arasında var olan ilişkiyi derinleştirme ve insana kazandırma anlamlarına gelmektedir. Bu manada İslam medeniyeti sadece Müslümanlar açısından hayatın gelişmesi ve genişlemesi anlamına gelmemekte, bilakis Müslüman olmayanlar açısından da bir güvence ve dayanak olmaktadır. Bunun tarihî örnekleri sayılamayacak kadar çoktur. Öyle ki diğer milletlerin ve medeniyetlerin zulüm ve uygulamalarından bunalan ya da çekinen insanlar Müslümanların yaşadıkları bölgeleri ve Müslümanları kendilerine bir güvence olarak görmüşler ve onlara sığınmışlardır.⁴⁰ Bu da göstermektedir ki Kur'an ve Sünnet'e dayanan İslam medeniyeti bütün insanlar için bir model oluşturmaktadır. Bu, İslam tarihi boyunca hiçbir haksızlık ve yanlışlığın olmadığı anlamına gelmez. Ancak en genel anlamda İslam medeniyeti hak ve hukuk zemininde bugünkü kavramlarla ifade etmek gerekirse, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkeleri çerçevesinde bir anlama sahip gözükmektedir.

İslam medeniyeti dayandığı temel değerler açısından tüm zamanlara hitap edebilen bir boyuta sahip olmakla beraber, tarihi süreçte Müslümanların hayata geçirdikleri uygulamalarda bazı sorunlar olabilir. Bu tamamen insan ve insanlarla ilgili bir anlam taşımaktadır. Ancak şu var ki İslam dininin temel öğretileri, hangi dinden olursa olsun, insanı insan olarak görme ve ona değer verme inancı üzerine oturmaktadır. Bu anlamda tarihi süreçte Müslümanların medeniyet adına ortaya koydukları, anlamlı, önemli ve model olabilecek zenginliğe sahiptirler. Sorunlar anlamında her medeniyetin açmazlarının olabileceği gerçeği, bir başka ifadeyle insan merkezli uygulamalarda zaman, mekan ve şartlara göre bazı sorunların olabileceği unutulmamalıdır. Bu sorunlar da İslam dininin temel değerlerinden değil, Müslümanların anlayış ve uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Ama en genel anlamda bakıldığında, Müslümanların tarih boyunca medeniyet adına ortaya koydukları güzel örnekler bulunmaktadır. Bu noktada dinin temel unsurlarına bağlı kalarak hayatı yaşama ve bu hassasiyeti gözetme, medeniyet anlamında daha güzel örneklerin ortaya çıkmasına imkan sağlamaktadır.

İslam dini bireye ve topluma tavsiye ettiği öğretileriyle ideal bir birey ve toplum öngörmektedir. Bu olgu, tarih boyunca bir şekilde hayata yansımıştır. Bu gerçeklik A. Miquel tarafından şöyle ortaya konulmaktadır: "Bugün olduğu gibi toplumun gönlüne iyice yerleşmiş bulunan İslam kendinden önceki ve muasır medeniyetlerin çökmesine, siyasi kargaşalara

40 Hodgson, a.g.e., I-II-III.

rağmen din-toplum ilişkilerinde kendi toplumunu kurarak sürekli ve yaygın bir bütünlük duygusu geliştirmiştir.”⁴¹ Yine ona göre, “değişik toplumlar ve değişik sosyal yapılarda şaşılacak derecede çeşitli evrelerden geçerek asırlarca bilinen değişmez temel ilkelerle güçlü bir istidadı olduğunu İslam dini ispatlamıştır.”⁴²

İslam dini, inananlarına bazı sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumluluklar, birey ve toplumun menfaatine yöneliktir. Zaten İslam dininin öğretilerine bakıldığında birey, toplum ve evrenin zararına bir davranışın tavsiye edilmediği, bilakis söz konusu unsurların faydasına tavsiyelerin olduğu görülmektedir. Bu tavsiyelere bağlı olarak da Müslümanlar bir hayat tarzı geliştirmektedirler. Zaten bu hayat tarzının uygulamalı örneği Hz. Peygamber’in şahsında hayata yansımıştır. Müslümanlar da tarih boyunca Kur’an ve Sünnet temelli öğretilerden hareketle kendi hayat tarzlarını ortaya koyma ve yaşama sürecinde bulunmuşlardır. Böylece İslam medeniyeti ortaya çıkmıştır.

İslam medeniyetinin kendine özgü bir dünya görüşü ve hayat tarzı bulunmaktadır. Her ne kadar medeniyetlerin benzer özellikleri olsa da her medeniyet belli paradigmalara dayanmakta ve o paradigmalarda üzerinde gelişmektedir. Dolayısıyla İslam medeniyeti, vahiy ve sünnet merkezli olarak İslam düşüncesine istinad ederek gelişmiştir. Bu medeniyetin bazı temel özellikleri bulunmaktadır. Her şeyden önce İslam medeniyeti, madde ile mânâ, ruh ile beden, dünya ile ahiret, vahiy ile akıl arasında bir karşıtlığa değil, bilakis yakın ilişki olduğu hatta ayrılmaz bir bütünlük bulunduğu temel düşüncesi üzerine kurulmaktadır.⁴³ Bu bütünlük hayatın hemen her alanında kendisini göstermektedir. Bunlarla beraber, İslam medeniyeti farklı ırk, renk, dil, kültür, coğrafya vb. faktörleri ayırıcı değil, kuşatıcı ve kapsayıcı bir anlama sahiptir. Zaten onu diğer medeniyetlerden ayıran ve farklı kılan da bu boyutları olmaktadır. Ayrıca İslam medeniyeti farklı dinde olsa da insanı sevmeyi ve ona insanca muamele etmeyi bir ilke olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda hoşgörü ve saygı onun en temel özelliklerinden sayılmaktadır. Yine İslam medeniyetinin en önemli özelliklerinden olarak barış ve adaletin esas olduğu görülmektedir.⁴⁴ Bütün bunlar birey ve toplumların hayatları açısından son derece önemli özelliklerdir. Bugün çağdaş dünyada en çok tartışılan ve sorun olarak beliren konular bu noktalarda ortaya çıkmaktadır. İslam medeniyetinin insana saygı, adalet, hoşgörü ko-

41 Miquel, *a.g.e.*, s. 19.

42 Miquel, *a.g.e.*, s. 23-24.

43 Bkz.: Baltacı, *a.g.e.*, s. 45-50;

44 Bkz.: İ. Sarıçam, S. Erşahin, *a.g.e.*, s. 46-52.

nularındaki öğretileri ve tavsiyeleri hayatı garantiye almakta ve sorunların önemli ölçüde çözümlenmesinde rehberlik etmektedir.⁴⁵

İslam medeniyetinde insan başta olmak üzere canlı-cansız her varlık kendi yaratılışına uygun bir konumda varlığını sürdürme imkânı bulmaktadır. Bu süreçte birey ve toplumun huzur ve mutluluğu esas alınmakta, bunu tehdit edici unsurlar en uygun bir şekilde düzenlenmektedir. Bu bağlamda, bireyin aile hayatı, komşularla olan ilişkileri, eğitim ve öğretimi, ekonomik ilişkileri, sosyal, kültürel, sanatsal vb. alanlardaki düşünce ve uygulamaları İslam dininin tavsiye ettiği ahlaki esaslar çerçevesinde sürmektedir. Özellikle bugün ciddi anlamda tartışılan kadın-erkek ilişkileri, aile hayatı vb. konularda İslam dininin tavsiye ettiği ahlakî değerler bulunmaktadır. Bu değerler her insanın varlığını, yaşama hakkını ve sosyal hayatın imkânlarından en ideal anlamda faydalanmayı öğütlemektedir. Sözü edilen bu değerler teorik olarak İslam dininin temel öğretileri olarak ortadadır. Pratik hayatta uygulanması açısından da Hz. Peygamber'in hayatı önemli bir örneklik teşkil etmektedir.⁴⁶

Sonuç

Her toplum, doğal olarak büyümek, gelişmek ve ilerlemek ister. Tarih boyunca bu süreçte bazı toplumların daha da büyüdüğü, geliştikleri ve bir medeniyet oluşturdukları görülmektedir. Bir toplumun büyümesi ve medeniyet oluşturması önemli bir aşamadır. Bu, söz konusu toplumun kendi kültürel yapısından hareketle diğer toplumlara da hitap edebilecek bir seviyeye yükseldiğini göstermektedir. Zira kültürel unsurlar bir topluma özgü bir boyut taşıırken, medeniyete ait özellikler tüm toplumları ilgilendiren bir anlam ve boyut ihtiva etmektedir.

Medeniyetlerin oluşmasında bazı temel unsurlar bulunmaktadır. Medeniyet her şeyden önce bir toplumun ortaya koyduğu maddi ve manevi öğelerin toplamından ya da bütününden ibarettir. Bu anlamda toplumu oluşturan sosyal, kültürel, dini, iktisadi, sanatsal, fenni ve teknik unsurlar söz konusudur. Bu alanlarda gerçekleştirilen gelişmeler aynı zamanda o toplumun diğer toplumlar yanında/karşısında gelişmişlik düzeyini göstermektedir. Zira medeniyet bir toplumun kendisini gerçekleştirme ve aşması yani diğer toplumlar açısından anlam ifade eden bir düzeye yükselmesi ve ortaya koyduklarından tüm toplumların istifade edebilmesi şeklinde düşünülebilir. Bu, o toplumun medeniyet özellikleri olarak da algılanmaktadır.

45 Bkz.: Atullah Bayezidof, *İslam ve Medeniyet*, Sadeleştiren: İ. Ural, TDV Yay., Ankara 1994.

46 Bkz.: Ali Akyüz, *Hz. Peygamber'in Medeniyet Projesi- Saygı Medeniyeti*, Ensar Neşriyat, 4. Baskı, İstanbul 2008.

Bir toplumun medeniyet kurması ve dünyada adından söz ettirebilmesi için her alanda belli bir düzeye ulaşması beklenir. Ancak bu tüm alanlarda aynı düzeyde gelişmesi anlamına gelmez. Öyle ki bir toplum belli alanlarda daha ileri bir düzeyde olurken, diğer alanlarda o derece gelişmiş bir düzeyde olamayabilir. Fakat genel olarak toplumsal yapı birbirini dengelemektedir. Yani maddi alandaki gelişmeler, manevi alan üzerinde; manevi alan üzerindeki gelişmeler de maddi alan üzerinde etkili olmaktadır. Bütünsel olarak bakıldığında toplumun gelişmişlik düzeyi medeniyet boyutunu da ortaya koymaktadır.

Medeniyetlerin oluşmasını sağlayan maddi unsurların yanında manevi unsurlar da bulunmaktadır. Din olgusu da manevi unsurların en önemlilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda tarih boyunca ortaya çıkan hemen her medeniyette az ya da çok oranda dini inanç ve değerlerin etkili olduğu görülmektedir. Hatta bazı medeniyetlerde din olgusu daha belirgin ve merkezî bir fonksiyon görmüştür. Tabii bu, dinlerin ve toplumların yapılarıyla da yakından ilgili bir durumdur. Öyle ki bazı dinler öğretisi olarak insan ve toplumu kuşatıcı bir boyuta sahip olurken, bazı dinler daha farklı bir anlam taşımaktadır. Bu farklılık da din-toplum ilişkileri çerçevesinde medeniyete yansımaktadır. Ama birey ve toplumu kuşatıcı bir öğretilere sahip olan bir din, aynı zamanda maddi ve manevi alanı da etkilemektedir. Bu etki; medeniyetin oluşması, şekillenmesi ve gelişmesi üzerinde de görülmektedir.

Din-toplum ilişkileri bağlamında İslam dinine bakıldığında, onun medeniyet kurucu bir din olduğu açıkça görülmektedir. Bu hem teorik, hem de uygulamalı bir tarzda hayata yansımıştır. Öyle ki başta Kur'an olmak üzere Hz. Peygamber'in sünneti başlı başına bir medeniyet öngörmektedir. Bu anlamda İslam dini bir medeniyet dinidir. Bunun teorik temellerini Kur'an, Sünnet ve Müslümanların bu değerlere bağlı oluşturdukları İslam düşüncesi oluştururken, pratik uygulaması da Hz. Peygamber'in şahsında tarih boyunca Müslümanların yapıp-ettikleri olarak dünya insanlık ailesinin önündedir. Bu anlamda İslam medeniyeti tevhidi merkeze alarak Yaratıcıya, insana, tüm yaratıklara ve evrende bulunan diğer varlıklara saygıyı kutsallaştırmaktadır. Bu, aynı zamanda bir insanlık medeniyetidir. Zira İslam dinine göre sevgi, saygı, hoşgörü, adalet, hakka razı olma, doğruluk, yaratılışa uygun yaşama vb. özellikler bir Müslümanın temel ölçütleri olarak ortaya konulmuş ve bunun örnekliği olarak da Hz. Peygamber gösterilmiştir. Zaten Hz. Peygamber'in hayatı bu anlamda son derece önemli, anlamlı ve model olarak ortadadır.